

Розділ 1

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94(477) «1945/1991»

ОЛЕГ БАБЕНКО

м. Кропивницький

public@dakiro.kr-admin.gov.ua

ДОЛЯ ПАМ'ЯТНИКІВ РАДЯНСЬКИМ ВОЇНАМ ТА КЛАДОВИЩ, ЩО ПОТРАПЛЯЛИ У ЗОНУ ЗАТОПЛЕННЯ ВОДОСХОВИЩЕМ КРЕМЕНЧУЦЬКОЇ ГЕС (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Стаття присвячена проблемі перенесення цивільних та військових поховань, а також скотомогильників, із зони будівництва водосховища Кременчуцької ГЕС до прилеглих районів Кіровоградської області. Висвітлюються причини перенесення могил, перебіг процесу, головні проблеми, пов'язані з перепохованням полеглих у часи Другої світової війни та облаштування могил на нових місцях, ставлення населення та робітників комунального господарства до перенесення кладовищ, витрати органів державної влади на перенесення та відтворення пам'ятників на нових місцях, а також наслідки поспіху у будівництві гідроелектростанції, які викликали надзвичайний характер багатьох робіт і недоліки у процесі перепоховання цивільних та військових осіб.

Ключові слова: планова економіка, Кременчуцька ГЕС, поховання, Друга світова війна, водосховище, переселення, увічнення пам'яті, пам'ятки історії, пам'ятки культури, скотомогильники, епідеміологічна загроза, затоплення.

Радянська історична наука, змальовуючи індустріальні досягнення в СРСР, завжди на перший план ставила кількісні досягнення економічного характеру, героїчну працю радянського народу, а також матеріальні блага, які отримали радянські люди від побудови чергового індустріального гіганта. У той же час архівні джерела, у тому числі і документи Державного архіву Кіровоградської області, свідчать про великі незручності та численні негативні наслідки, породжені не так створенням індустріального об'єкту, як тим поспіхом та пафосом, що супроводжував його побудову. Не є винятком і Кременчуцька ГЕС, яка, безумовно, є унікальною спорудою і важливим об'єктом для української економіки, але її побудова викликала настільки вагомі зміни у житті краю, що і досі незрозуміло: чого більше принесла станція – користі чи шкоди?

Певний час дослідження історії ГЕС велося лише з точки зору економічної доцільності.

При цьому архівні документи, що свідчили про проблеми, породжені будівництвом та експлуатацією станції, найчастіше не бралися до уваги. І досі класичними роботами з історії станції залишаються статті та монографії радянського періоду, зокрема «Кременчуцька ГЕС. Нариси про будівництво і пуск станції» І. В. Гнідаша [1]. Проблема ж перенесення численних поховань та могильників у зоні затоплення не порушувалася взагалі.

У той же час прецедент масового перепоховання померлих може повторитися у разі побудови нового великого об'єкту, що зачепить досить велику площу заселеного середовища. Тому не досить вдалий досвід часів побудови КремГЕС може знову стати у нагоді. Окрім того, останні дослідження про Кіровоградську область свідчать, що стан обліку загиблих у часи Другої світової війни далекий від ідеалу, тому будь-які відомості про воїнів, що увічнені на її території можуть стати у нагоді дослідникам Другої світової.

Будівництво Кременчуцької гідроелектростанції змінило не тільки долю живих мешканців Новогеоргіївського району, але й мертвих – давно померлих предків і недавніх небіжчиків-родичів мешканців зони затоплення, радянських воїнів, полеглих під час битви за Дніпро, які упокоїлися у численних похованнях на території району. З певних причин поховання не можна було залишати на дні майбутнього водосховища, а відтак прах померлих мав бути потривожений.

Першими, кого торкнулася проблема перепоховання, були воїни 2-го Українського (Степового) фронту, які загинули під час форсування Дніпра. Правий берег Дніпра, як і острови серед могутньої ріки, став місцем запеклих боїв у роки радянсько-німецької війни, зокрема восени 1943 року. Розміри втрат серед радянських бійців фантастичні. Більшість їхніх останків поглинули води Дніпра під час його форсування цієї за допомогою «підручних засобів». Ті ж, хто переправилися на правий берег, теж масово гинули при звільненні придніпровських сіл і містечок або помирали від ран на евакопунктах, чекаючи переправи до шпиталів на лівому березі.

Загиблих ховали у поодиначних похованнях або групових, так званих братських, могилах. Місцем поховання найчастіше ставало місце загибелі вояка – поле, селянське подвір'я, край дороги, окоп. На середину 1950-х рр. далеко не всі залишки бійців були виявлені, а тим більше знесені у меморіальні могили і оздоблені пам'ятниками та пам'ятними дошками з іменами загиблих. Оскільки багато з таких поховань потрапляли до зони затоплення водами майбутнього водосховища через будівництво Кременчуцької ГЕС, то в Новогеоргіївському районі здійснили облік усіх наявних військових поховань та пам'ятників на них. Їх нараховували 26.

Подібну роботу виконали і в селах, теж призначених до затоплення, сусідніх з Кіровоградщиною районів Черкаської та Полтавської областей.

Усі останки воїнів запланували перенесли до незатоплюваної зони. Розпочали це робити в 1956-му, а намітили закінчити в 1957 році. Таке розпорядження підписали секретар Новогеоргіївського РК КП(б)У Річка та голова РВК Калінін [2, 3].

Якихось урочистостей під час перепоховань не планували. Впродовж 1956 року за рахунок місцевих бюджетів закупили бетонні пам'ятники, які планували встановити на деяких могилах. Того ж року у Новогеоргіївському районі придбали загалом 7 скульптур. Їх мали намір встановити в селах Іванове, Захарівка, Таловій Балці та інших селах.

У деяких селах – Миронівка, Федірки, Арсенівка, до справи поставилися особливо недбало. Перенесені залишки воїнів одразу опинилися в невпорядкованих могилах: землю насипали абияк, до осені на них вигналися високі й густі бур'яни, бадилля від яких не знищили навіть і в грудні 1956 року. Також тут не спромоглися закласти фундаменти під пам'ятники.

У селах Захарівка, Глинськ, Талова Балка голови сільських рад Скоринець, Лантух, Ільченко хоч і організували роботи зі спорудження фундаментів під пам'ятники, але самих скульптур не встановили, тож вони ховалися в колгоспних коморах, чекаючи наступного року. Ті пам'ятники, що були встановлені влітку 1956 року, не мали огорож, навколо них не висадили дерев, не розбили і квітників. Постановою бюро Новогеоргіївського РК КП(б)У від 7 грудня 1956 року «...за безвідповідальне ставлення до будівництва пам'ятників і охорони братських могил» голів сільських рад – Глинської, Захарівської, Федірківської, Арсенівської, – «попередили» [3, 67].

Чимало запланували зробити і наступного, 1957 року. Спеціальними заходами, затвердженими бюро Новогеоргіївського РК КП(б)У, впродовж весняних місяців, але не пізніше як до 1 травня 1957 року, навколо пам'ятників та братських могил повинні були з'явитися фундаментальні огорожі та висаджені дерева. Для полеглих воїнів за звільнення м. Новогеоргіївська та с. Арсенівка влада запланувала замовити нові пам'ятники. Прах бійців з могил с. Мовчанівки та Скелевої намітили перепоховати в с. Миронівка, з Картамишеве – в с. Арсенівка.

Підлягали перенесенню з дна майбутнього водосховища поховання в Новогеоргіївську – до «Нового міста»; з братських могил сіл Пеньківка та Подорожнє – до «Зразкового села»; з Калантаєво – до Нового Калантаєво; з Чернечого – до Павлівки; з Вітрівки – в

Микільське; зі Старого Липового – в Миронівку; з Нового Липового та Калабарок – до Талової Балки. Нові пам'ятники вирішили встановити на могилах полеглих воїнів в «Новому місті», «Зразковому селі», на Озерах, в Новому Калантаєві, в Ревівці та ще в 6 селах Новогеоргіївського району [3, 68].

Перенесення праху 169 загиблих у роки війни радянських воїнів, похованих у Новогеоргіївську на базарній площі, здійснили тільки у квітні 1959 року. Для цього останки поклали до нових трун, перевезли на відстань 20 км, одразу встановили на місці нового поховання пам'ятник, витративши на всі роботи майже 10 тис. крб.

Іншу могилу, де покоївся прах 15 радянських воїнів, полеглих у боях за звільнення Новогеоргіївська, теж перенесли весною 1959 року. Якщо під час першого поховання ще періоду війни могила мала розміри 14 x 2 x 2 м, загалом 56 м кв., то на новому місці залишки воїнів вклали в 3 труни і помістили в яму розміром 3 x 2 x 2 м. Під час перенесення останків цих воїнів одночасно розібрали і перевезли пам'ятник «Свободи» [4, 4–5].

Перенесення праху інших воїнів, які загинули за звільнення м. Новогеоргіївська, завершили лише в серпні 1959 року – за півтора місяці до початку затоплення чаші водосховища. Окрім братерських, в м. Новогеоргіївську були ще й т.зв. поодинокі могили загиблих воїнів. Так, на подвір'ї школи № 5 в могилі лежали три бійці, у Великому сквері знаходилася поодиночна могила, на площі Петровського – дві могили, на кладовищі старообрядців – 24 військові поховання, поодиночне поховання було і на вул. Свободній.

Усіма роботами з перепоховання керував Н. К. Булаєнко – бригадир спеціальної бригади з перенесення братерських могил, створеної у Новогеоргіївському міському комунгоспі. Одночасно з перенесенням праху радянських воїнів перенесли з Новогеоргіївська до «Нового міста» і погруддя Леніна.

До зони затоплення також потрапляли поодинокі військові поховання у селах Чернече, Вітрівка, Велегурівка, Чаплине, Подорожне, Ревівка. Макариха, Клочкове Новогеоргіївського району. Схоже, що полеглих радянських воїнів хоронили там, де їх застала смерть.

Так, в с. Чернече було поховано загалом троє бійців, їхні могили були в трьох людських дворах. У Велегурівці, Новому Липовому, Чаплине могили були або в центрі сіл, або біля шкіл.

Деякі воїни свій останній земний прихисток знайшли «біля колгоспу, біля сільради, біля клубу, на схід 2 км від сільської ради, за 0,5 км на захід від сільської ради, в центрі села» тощо. В таких селах, як Змитниця, Старе Липове, Калабарок братерські могили налічували десятки поховань. Так, у Змитниці у двох могилах були поховані загалом 47 радянських воїнів, а місце для їхнього поховання вибрали біля «садиби Герасименка Є. Ю.». У с. Калабарок 16 полеглих бійців поховали біля школи. Загалом в тих селах Новогеоргіївського району, що потрапляли до зони затоплення, знаходилося 26 військових поховань [5, 3]. У них знаходилися останки 2876 полеглих бійців, прах яких було перенесено у нові поховання [6, 60].

Через поспіх та великі об'єми робіт перепоховання здійснювали не урочисто, а, ніби, крадькома. У то же час лише доводиться вірити тогочасним офіційним документам, що жоден загиблий воїн не опинився на дні штучного водосховища. Про це нас запевняють тогочасний заступник голови Новогеоргіївського РВК Гирич, начальник Кіровоградського райвідділу з підготовки водосховища КремГЕС до затоплення Кульга, представник Новогеоргіївської районної санітарно-епідеміологічної станції Артеменко. Саме їхні підписи стоять в актах ексгумацій та перепоховань радянських бійців. Для фінансування всіх робіт з перенесення праху радянських воїнів та встановлення на їхніх могилах пам'ятників спочатку запланували на 1959 рік 75 тис. крб., однак рішенням № 1046 виконкому Кіровоградської обласної ради депутатів трудящих цю суму зменшили до 40 тис. крб. [7, 8].

Сьогодні згадані воїнські поховання занесені до переліку пам'яток історії місцевого значення.

До зони затоплень також потрапляли і цивільні кладовища. Таких у Новогеоргіївському районі налічувалося загалом 56, з яких діючими вважалися 48. У селах цвинтарі були загалом православними, а у м. Новогеоргіївську окремо існували, окрім православного, ще і

старообрядське, єврейське та німецьке (протестантське). Кладовища, як і братерські могили загиблих воїнів, підлягали безумовному перенесенню з зони затоплення на незатоплювані місцевості.

Цього якнайсуворіше вимагав Головний державний санітарний інспектор СРСР Жданов, який 19 травня 1956 року затвердив «Санітарні правила по підготовці водоймища до затоплення та його санітарної охорони» [8, 1–3]. Один з пунктів правил передбачав «...закриття всіх кладовищ та їх перенесення». Перенесення означало ексгумацію праху, вкладання його у спеціальний ящик, не обов'язково труну, та перепоховання на новому місці. У Москві напевне добре знали, наскільки така робота є затратною в часі та специфічною за методами. Тож один з пунктів цих «Санітарних правил...» дозволяв спалювати трухляву труну на місці. Чи робили це спеціальні бригади, яких в народі називали «гробокопачі», і з вмістом трун, нині вже неможливо сказати. Проте, авторів цих рядків (народився в «м. Кремгес») ще в дитинстві доводилося чути спогади старожилів, які піддавали сумнівам і спалення могильної трухлявини, і ексгумацію більш давніх чи довоєнних могил, долею яких не опікувалися живі родичі, що, зрештою, підтверджують офіційні документи, відомості з яких наведено далі. Не важко здогадатися про долю могил жителів Придніпровського краю, замордованих голодною смертю в 1932–1933 роках.

Про величезний обсяг робіт з перенесення кладовищ свідчить той факт, що спеціальна комісія облікувала загалом тільки на затоплюваній та підтоплюваній території Новогеорґіївського району Кіровоградської області 60764 видимі могили, на яких на середину ХХ ст. збереглися 3736 надмогильних хрестів чи інших надгробних знаків. Цвинтарі знаходилися в 30 населених пунктах.

Характерно, що в селах, занесених до списку «затоплюваних», налічувалося по декілька кладовищ. Так, у с. Подорожнє їх було 6: це Савківське з 897 видимими похованнями, Шамківське (2145 могил), «під лісом» (1102 поховання), Конюшенове (3279 могил), Таранцівське (2707 могил) та Близнюківське (1104 поховань). Шість кладовищ було і в

с. Чаплине. У с. Калабарок, Нове Липове ховали покійників на трьох цвинтарях. На трьох кладовищах с. Калантаєве знаходилося відповідно 331, 436 та 156 тільки видимих могил [6, 54]. Наявність такої кількості цвинтарів та поховань на них незаперечно свідчило про велику густоту населення в цьому краї, про тривалий час проживання обабіч Дніпра цивілізації хліборобів.

Відповідно до інструкцій з санітарної очистки дна майбутнього водосховища одні кладовища повністю затоплювалися, деякі потрапляли до зони підтоплення, інші – до зони т. зв. «переробки» ґрунтів, тобто знаходилися на крутих берегах, які з часом під дією хвиль могли зруйнуватися. 20 цвинтарів повністю опинялися на дні штучного моря: в населених пунктах Мала Андрусівка, Крилів, Пеньківка, Макарівка, Калабарок, Подорожнє, Самусівка, Качанівка, Чаплине, Старе Липове, Вітрівка, Ключкове та ін. Кладовище в с. Табурище, т. зв. «гору», виділили під будівельний майданчик для майбутнього «селища Кремгесбуду». Це зробили 19 серпня 1954 року, коли на засіданні виконкому Табурищанської сільської ради ухвалили закрити кладовище «без переносу його», а захоронення припинити взагалі [9, 23 зв.]. У таких селах, як Нікольське, Перехрестівка, Золотарівка, Велика Андрусівка та в м. Новогеорґіївську кладовища затоплялися тільки частково, але з часом потрапляли або до зони підтоплення, або до зони руйнування берегів.

Станом на 1 вересня 1956 року на нові місця перенесли 7 кладовищ. Влада звітувала, що до цього числа потрапило і кладовище площею в 5 га в с. Табурище з 6 тис. поховань, а місце під ним відвели під стадіон селища Хрущов. За усними свідченнями багатьох очевидців, у середовищі яких зростав автор статті, на цьому кладовищі стояла старовинна, мурована з каменю, «козацька» церква, біля якої могили з кам'яними меморативними хрестами – матеріальні пам'ятки історії та культури українського народу. Церву було зруйновано, каміння з неї, як і хрести, вивезено в невідомому напрямку.

«Інші кладовища, розташовані в зоні затоплення, ще не визначені – чи будуть вони переноситися, чи втрамбовуватися» – розмірко-

ували в Новогеоргіївському РВК восени 1956 року [10, 6].

Вже з 1 травня 1957 року в Новогеоргіївському районі заборонили здійснювати поховання на «старих» кладовищах [11, 3]. Оскільки санітарна очистка передбачала здійснення й інших невідкладних робіт, то на перенесення цивільних поховань припала сміхотворна сума, що обраховувалася копійками на кожну наявну могилу.

Чи можна було за такі кошти здійснити якісне очищення всього дна гігантського водосховища в межах тільки Кіровоградської області та ще й перенести понад кілька десятків тисяч могил? Відповідь очевидна: «Ні!»

Тож під товщами води та на крутих берегах залишилися багато нікому не потрібних поховань. Заступник голови Новогеоргіївського РВК Онищенко, звітуючи до Києва про здійснення санітарної підготовки чаші водосховища, повідомив, що до кінця 1957 року встигли перенести на нові місця 27 кладовищ та ще на 16 кладовищах позносили надгробні знаки [7, 47]. Про долю поховань, що знаходилися під надгробними знаками, районний керівник промовчав. Окрім того, 24 червня 1959 року з'явилося «роз'яснення» про те, щоб поховання, яким виповнилося три і більше років «не переносити за давністю» [6, 60].

На 24 червня 1959 року залишалися все ще не перенесеними кладовища в с. Калабарок з 923 могилами, в с. Нове Липове – 1377 видимих могил, в с. Старе Липове – 1169 могили, с. Чаплине – 4866 могил, с. Подорожнє – 11234 могили, в м. Новогеоргіївську – 5300, та в деяких інших селах Новогеоргіївського району. На всі роботи з санітарної очистки дна майбутнього водосховища на 1959 рік спочатку запланували виділити 140 тис. крб., але фактично цю суму зменшили майже втричі – до 50 тис. крб. [7, 8]. Оскільки до 1 липня 1959 року – дати закінчення очистки зони водосховища залишилося тільки тиждень, а об'єми робіт ще залишалися величезними, то кладовища вирішили переносити «у другу чергу», спрямувавши всі зусилля на «першу чергу робіт», тобто на знесення будівель.

4 жовтня 1959 року розпочали повністю перекривати Дніпро. Вода поступово наповнювала водосховище. З впевненістю можна

говорити про блюзнірство влади, що черговий раз проявилось в знищенні під товщами води десятків кладовищ і праху багатьох тисяч тих, хто не застав плундрування своїх рідних місць цинічною і безжалісною владою, що завжди публічно декларувала свій неіснуючий гуманізм та турботливу увагу до кожного свого підданого, але робила все навпаки.

Деякі переселенці самотужки переносили прах своїх рідних на нові місця, але всі не зміogli цього зробити, тож залишилися в товщах мулу чи на крутих обривистих берегах тисячі чийось родичів. Їх рештки розмивали високі хвилі антропогенного моря. Людськими кістками, викинутими на берег, гралися діти. Струхлявілі домовини часто звисали над прямовисними і стрімкими берегами моря, а потім, з часом, падали на піщаний берег, де ставали здобиччю хвиль чи людей, які полювали на «дукачі».

Бригади «гробокочачів» зі своїм завданням щодо переносу цивільних поховань не справлялися з багатьох причин, найголовніша з яких – досить прохолодне ставлення влади до цього процесу, адже пріоритети були зовсім іншими. З багатьох переселенців за перенос поховань їхніх рідних копачі вимагали не тільки ситого обіду з обов'язковим спиртним, а й кошти. Розмір «плати» залежав від кількості викопаних «голів». Саме так вівся облік перепохованих. Розбещені щедрими пригощаннями і своїм фактично монополним становищем такі робітники не перетрудувалися, тож насправді намагалися, виконуючи чиєсь замовлення, дістати з гроба не увесь прах, а тільки череп покійника. Тому ніякого цивілізованого і систематизованого перенесення кладовищ у зоні майбутнього дна штучного моря не відбулося. Це, загалом, типовий почерк більшовицької влади.

Вже після того, як води Дніпра заповнили чашу водосховища, з'ясувалося, що ще 99 кладовищ на території трьох областей – Кіровоградської, Полтавської та Черкаської, перебувають у зоні підтоплення і впродовж нетривалого часу будуть зруйновані. Про це Головний санітарний інспектор УРСР Лещенко поінформував заступника голови виконавчого комітету Кіровоградської обласної ради депутатів трудящих Єгорова та голів інших обласних

виконавчих комітетів, і пропонував їм здійснити перенесення цих 99 кладовищ впродовж 1960–1961 рр. [6, 52]. Проте наскільки ретельно були виконані ці вказівки достеменно сказати не можна.

На території зони затоплення, окрім людських поховань, були і поховання решток тварин, які називають скотомогильниками. М'ясо фізично здорових тварин, як відомо, людина споживає. Туші хворих тварин люди намагаються заховати якомога глибше й надійніше, адже вони можуть стати розсадниками смертельно небезпечних інфекційних хвороб, здатних винищити тисячі людей. Для цього й створюють т.зв. скотомогильники. Проте деякі збудники хвороб не втрачають своїх властивостей навіть у могильниках дуже довгий час. Тож у випадку, якщо вода розмила б могильники, люди, що проживали на берегах водосховища опинялися під загрозою.

У с. Подорожнньому Новогорішівського району місць для поховань тварин відвели двоє, загальною площею в 0,4 га. В с. Чаплине скотомогильників заклали троє [6, 59]. Тобто, практично кожне село, що потрапляло до зони затоплення, мало біля себе небезпечне вогнище різних хвороб, або навіть кілька. Санітарні вимоги щодо очистки дна водойми вимагали скотомогильники перенести на незатоплені місця. Однак з впевненістю можна говорити, що цього не зробили, бо не встига-

ли. Тож місця поховань тварин засипали, в найкращому випадку хлорним вапном, або, в гіршому, загорнули землею.

Таким чином можна сказати, що лише перепоховання бійців Червоної Армії було здійснене більш-менш належним чином. Адже перемога у Другій світовій війні була для радянського керівництва своєрідним фетишем, символом стійкості радянської системи. Тому цим похованням було приділено особливу увагу. Решта ж кладовищ просто була забута і затоплена через те, що будівельники квапилися закінчити будівництво, а робота з перепоховання десятків тисяч труп – справа некваплива і нешвидка. Комуś поталанило встигти перенести залишки предків у нові місця, хтось назавжди втратив місце останнього спочинку рідних.

Список використаних джерел

1. Гнідаш І. В. Кременчуцька ГЕС. Нарис про будівництво і пуск станції (1954–1960 рр.). — Харків : Видавництво Харківського університету, 1968 — 156 с.
2. ДАКО. Ф.Р-3024. — Оп.1д. — Спр. 9.
3. ДАКО. Ф.Р-3024. — Оп.1. — Спр. 143.
4. ДАКО. Ф.Р-3024. — Оп.1д. — Спр. 18.
5. ДАКО. Ф.Р-3024. — Оп.1д. — Спр. 51.
6. ДАКО. Ф.Р-6713. — Оп.1. — Спр. 92а.
7. ДАКО. Ф.Р-6713. — Оп.1д. — Спр. 83.
8. ДАКО. Ф.Р-3024. — Оп.19. — Спр. 59.
9. ДАКО. Ф.Р-5466. — Оп.1. — Спр. 64.
10. ДАКО. Ф.Р-3024. — Оп.19. — Спр. 7д.
11. ДАКО. Ф.Р-6713. — Оп.1. — Спр. 61а.

OLEG BABENKO
KROPYVNYTSKYI

THE DESTINY OF MONUMENTS TO SOVIET SOLDIERS AND CEMETERIES IN THE SUBMERSION ZONE OF THE KREMENCHUG HPS (BASED ON MATERIALS OF THE STATE ARCHIVES OF KIROVOGRAD REGION)

The article tackles the problem of moving cemeteries for civilians and military personnel as well as burial grounds for animal refuse from the construction zone of the Kremenchug HPS reservoir to the neighbouring districts of Kirovograd province. It sheds light on the reasons for moving the graves and on the process itself, on main problems of reinternment of those fallen in WWII and arrangement of their graves in new places; reaction of the public and the community services personnel to moving cemeteries; expenses of state power bodies on moving and restoring memorials in new places, as well as hasty character of HPS construction process, which caused emergencies in many kinds of work, and drawbacks in the process of reinternment of civilians and military personnel.

Key words: Planned economics, Kremenchug hydraulic power station (HPS), burial grounds, WWII, reservoir, resettlement, perpetuation of memory, relics (monuments) of history, relics of culture, burial grounds for animal refuse, epidemiological threats, submersion.

ОЛЕГ БАБЕНКО
г. Кропивницький

**СУДЬБА ПАМ'ЯТНИКОВ СОВЕТСКИМ ВОИНАМ, КЛАДБИЩ,
ПОПАВШИХ В ЗОНУ ЗАТОПЛЕНИЯ ВОДОХРАНИЛИЩА
КРЕМЕНЧУГСКОЙ ГЭС (ПО МАТЕРИАЛАМ ГОСУДАРСТВЕННОГО АРХИВА
КИРОВОГРАДСКОЙ ОБЛАСТИ)**

Статья посвящена проблеме переноса гражданских и военных захоронений, а также скотомогильников, из зоны строительства водохранилища Кременчугской ГЭС в близлежащие районы Кировоградской области, в статье освещаются причины переноса могил, ход процесса, главные проблемы, связанные с перезахоронением павших во время Второй мировой войны и обустройство могил на новых местах, отношение населения и работников коммунального хозяйства к переносу кладбищ, расходы органов государственной власти на перенос и восстановление памятников на новых местах, а также последствия спешки в строительстве гидроэлектростанции, которые придали чрезвычайный характер многим видам работ, и недостатки в процессе перезахоронения гражданских и военных лиц.

Ключевые слова: плановая экономика, Кременчугская ГЭС, захоронения, Вторая мировая война, водохранилище, переселения, увековечения памяти, памятники истории, памятники культуры, скотомогильники, эпидемиологическая угроза, затопления.

Стаття надійшла до редколегії 11.10.2016

УДК 930.1(477)«193»

ВОЛОДИМИР БУГРІЙ

м. Суми

bvlst@ukr.net

**СТАНОВЛЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ І ОСВІТИ
У СУМСЬКОМУ ІНСТИТУТІ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ
(ПОЧАТОК 30-х рр. ХХ ст.)**

Стаття присвячена дослідженню процесу становлення історичної науки і освіти у Сумському інституті соціального виховання. З'ясовано, що негативний вплив на історичну науку і освіту мала політична ситуація, яка склалася в Україні на межі 20–30-х рр. ХХ ст. У Сумському інституті соціального виховання це знайшло своє втілення у репресіях щодо провідних викладачів-істориків; підпорядкуванні наукових досліджень марксистсько-ленінським, класовим догматам; призначенні на керівні посади замість визнаних науковців партійних функціонерів. Головними здобутками у становленні історичної науки та освіти у Сумському інституті слід вважати: створення кафедри історії; формування колективу фахово підготовлених спеціалістів, здатних на належному рівні проводити навчання та організовувати наукову діяльність студентів; розробку базових історичних курсів «Всесвітня історія», «Історія України».

Ключові слова: історична наука, історична освіта, педагогічні навчальні заклади, наукова діяльність.

Комплексний аналіз розвитку історичної науки в Україні неможливий без дослідження особливостей її еволюції у різних державних та освітніх установах. Великий внесок у розв'язання науково-теоретичних проблем вітчизняної та зарубіжної історії було зроблено викладачами вищих педагогічних навчальних закладів. Це актуалізує потребу в узагальненні та критично-науково переосмисленні їх освітніх та наукових здо-

бутків. Доцільність вивчення розвитку історичної науки у вищих педагогічних навчальних закладах, зокрема в Сумському інституті соціального виховання, обумовлюється ще й тим, що відповідає державній стратегії реформування вищої історичної освіти на основі позитивного попереднього досвіду.

Суттєвий внесок у наукове вивчення розвитку історичної освіти у вищих педагогічних